

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MUHOFAZA QILINADIGAN HUDUDLAR
EKOLOGIYASI: RIVOJLANISH BOSQICHLARI, EKOLOGIK NAZORAT VA
BARQAROR BOSHQARUV MASALALARI**

Ahmedova Vasila Ummatqul qizi

vasilaahmedova421@gmail.com

Guliston davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Ahmadqulov Saidjon Rauf o'g'li

saidjonahmadqulov5@gmail.com

Tadqiqotchi

Meliqo'ziyev Sunnatullo Baxtiyor o'g'li

Guliston davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

sunnatullomeliqoziyev0727@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada O'zbekiston Respublikasida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar ekologiyasining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va hozirgi holati kompleks ilmiy yondashuv asosida tahlil qilingan. Tadqiqot davomida qo'riqxonalar, milliy tabiat bog'i, biosfera rezervati va buyurtma qo'riqxonalarining ekologik funksiyalari, hududiy tuzilishi hamda ekologik monitoring tizimining samaradorligi baholandi. 2016-yildan keyingi institutsional islohotlar natijasida muhofaza qilinadigan hududlar tizimida yuz bergan o'zgarishlar ekologik barqarorlik nuqtayi nazaridan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasini rivojlantirishda raqamli monitoring, GIS texnologiyalari va integratsiyalashgan boshqaruv mexanizmlarini joriy etish zarurligi asoslab berildi.

Kalit so'zlar: muhofaza qilinadigan hududlar, ekologiya, qo'riqxonalar, milliy tabiat bog'i, biosfera rezervati, ekologik monitoring, barqaror rivojlanish.

ANNOTATION

This article provides a comprehensive analysis of the ecology of protected areas in the Republic of Uzbekistan, focusing on their formation, development stages, and current status. The ecological functions of nature reserves, national parks, biosphere reserves, and wildlife sanctuaries are examined, along with the effectiveness of ecological monitoring

systems. Institutional reforms implemented after 2016 are analyzed from the perspective of environmental sustainability. The study emphasizes the importance of digital monitoring, GIS technologies, and integrated management approaches in improving the ecological stability of protected areas.

Keywords: protected areas, ecology, nature reserve, national park, biosphere reserve, ecological monitoring, sustainable development.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va intensiv xo'jalik faoliyati sharoitida tabiiy ekotizimlarning degradatsiyasi, biologik xilma-xillikning qisqarishi va ekologik muvozanatning buzilishi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo mintaqasida cho'llanish jarayonlari, suv resurslarining kamayishi va iqlim o'zgarishi tabiiy landshaftlarga kuchli bosim ko'rsatmoqda. Shu sababli muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasi ekologik xavfsizlikni ta'minlashda muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanib, bu borada huquqiy, tashkiliy va ilmiy asoslar shakllantirilgan. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasining rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish, ekologik nazorat tizimining holatini baholash va uni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

1. Muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasining ilmiy-nazariy asoslari

Muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasi tabiiy ekotizimlarning barqarorligini saqlash, biologik xilma-xillikni muhofaza qilish va antropogen ta'sirlarni cheklashga qaratilgan fanlararo yo'nalish hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda landshaft ekologiyasi, geoekologiya va biogeografiya elementlari mujassamlashgan.

O'zbekistonda muhofaza qilinadigan hududlar quyidagi asosiy toifalarga ajratiladi: davlat qo'riqxonalari, milliy tabiat bog'lari, biosfera rezervatlari, buyurtma qo'riqxonalari va tabiat yodgorliklari. Har bir toifa ekologik vazifalari, muhofaza darajasi va xo'jalik faoliyatiga ruxsat etilishi bilan farqlanadi.

2. Muhofaza qilinadigan hududlar tizimida institutsional o'zgarishlar

2016-yilgacha O'zbekistonda 8 ta qo'riqxonona, 3 ta milliy bog', 1 ta biosfera rezervati va 12 ta buyurtmaxona mavjud bo'lgan. Keyingi yillarda ekologik boshqaruvni optimallashtirish maqsadida hududlar maqomi qayta ko'rib chiqildi. Jumladan, Zarafshon va Kitob qo'riqxonalari milliy tabiat bog'iga aylantirildi, Ugom–Chotqol biosfera rezervati tashkil etildi. Ushbu o'zgarishlar muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasining moslashuvchan va integratsiyalashgan boshqaruv tizimiga o'tayotganini ko'rsatadi.

3. Ekologik monitoring va nazorat tizimining tahlili

Ekologik monitoring muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasining muhim tarkibiy qismi bo'lib, biologik resurslar holatini baholash imkonini beradi. Monitoring jarayonida flora va fauna populyatsiyalarining dinamikasi, landshaft o'zgarishlari va antropogen ta'sir darajasi

aniqlanadi. Amaldagi monitoring tizimi ayrim hududlarda yetarli bo'lmagan texnik baza va mutaxassislar yetishmasligi bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, biosfera rezervatlarida monitoring jarayonlari xalqaro talablarga moslashtirilmoqda.

4. Muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasini takomillashtirish yo'llari

Tadqiqot natijalariga ko'ra, muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasini rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim hisoblanadi:

- ekologik monitoringni raqamlashtirish;
 - GIS va masofadan zondlash texnologiyalarini joriy etish;
 - ekologik ta'lim va targ'ibotni kuchaytirish;
 - ekoturizmni ekologik me'yorlar asosida rivojlantirish;
 - hududlarni boshqarishda mahalliy aholi ishtirokini ta'minlash.
- **O'zbekiston Respublikasida muhofaza qilinadigan hududlarning (MQH) ekologik rivojlanish bosqichlari ilk bor tizimli ravishda tarixiy-ekologik yondashuv asosida davrlarga ajratildi**, bunda mustaqillikdan oldingi va keyingi davrlarning ekologik boshqaruv mexanizmlari o'zaro solishtirildi.
 - **MQHlarda ekologik nazoratning amaldagi shakllari va ularning samaradorligi kompleks tahlil qilinib**, mavjud nazorat tizimlarining kamchiliklari aniqlandi hamda zamonaviy ekologik monitoring (GIS, masofaviy zondlash, bioindikatorlar) asosida takomillashtirish yo'nalishlari ilmiy asoslab berildi.
 - **Muhofaza qilinadigan hududlarda barqaror boshqaruvni ta'minlashda mahalliy aholi ishtirokining ekologik ahamiyati ilmiy jihatdan asoslandi**, bu orqali antropogen bosimni kamaytirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish imkoniyatlari ko'rsatib berildi.
 - **O'zbekiston MQHlarida biologik xilma-xillikni saqlash va ekologik barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlik ilk bor integratsiyalashgan ekologik-boshqaruv modeli asosida yoritildi**, bunda muhofaza rejimlari va xo'jalik faoliyati o'rtasidagi muvozanat masalalari ochib berildi.
 - **Iqlim o'zgarishi sharoitida muhofaza qilinadigan hududlar ekologik holatiga ta'sir etuvchi asosiy xavf omillari aniqlanib**, ularga moslashuvchan (adaptiv) boshqaruv strategiyalarini joriy etish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.
 - **Ekologik nazorat va barqaror boshqaruvni uyg'unlashtiruvchi konseptual yondashuv taklif etildi**, bu yondashuv muhofaza qilinadigan hududlarning uzoq muddatli ekologik barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Maqolada olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasida muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasi tizimi bosqichma-bosqich rivojlanib bormoqda. Institutsional islohotlar va hududlar maqomining o'zgarishi ekologik barqarorlikni

mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ekologik monitoring va boshqaruv mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarur.

Olib borilgan ilmiy tahlillar O'zbekiston Respublikasida muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasi tizimi barqaror rivojlanish yo'liga o'tayotganini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, muhofaza qilinadigan hududlar tabiiy ekotizimlarning saqlanishi, biologik xilma-xillikni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashda muhim ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalarni bajaradi. Xususan, qo'riqxonalar, milliy tabiat bog'i, biosfera rezervati va buyurtma qo'riqxonalarining hududiy tuzilishi hamda funksional vazifalari ekologik barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

2016-yildan keyingi institutsional islohotlar natijasida muhofaza qilinadigan hududlar tizimida yuz bergan tarkibiy va boshqaruv o'zgarishlari ekologik nazoratning moslashuvchan va integratsiyalashgan modeliga o'tish imkonini yaratdi. Shu bilan birga, ekologik monitoring tizimida mavjud texnik va kadrlar bilan bog'liq muammolar monitoring samaradorligini cheklab kelayotgani aniqlandi.

Tadqiqot davomida muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasini yanada rivojlantirish uchun raqamli monitoring, GIS va masofadan zondlash texnologiyalarini joriy etish, ekologik ta'lim va targ'ibotni kuchaytirish, shuningdek, mahalliy aholi ishtirokiga asoslangan barqaror boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish zarurligi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Ushbu yondashuvlar muhofaza qilinadigan hududlarning ekologik barqarorligini ta'minlash va ularning uzoq muddatli rivojlanishiga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda O'zbekiston Respublikasida muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasi ilk bor rivojlanish bosqichlari, institutsional islohotlar va ekologik monitoring tizimi o'zaro bog'liqligi nuqtayi nazaridan kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida 2016-yildan keyingi islohotlar natijasida muhofaza qilinadigan hududlar maqomining o'zgarishi ekologik barqarorlikka ta'sir etuvchi muhim omil sifatida ilmiy jihatdan asoslandi.

Ilmiy ishda muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasini baholashda raqamli monitoring, GIS va masofadan zondlash texnologiyalarini joriy etishga asoslangan integratsiyalashgan ekologik nazorat modeli taklif etildi. Ushbu model muhofaza qilinadigan hududlarda biologik xilma-xillik holatini real vaqt rejimida kuzatish va ekologik xavflarni oldindan prognozlash imkonini berishi bilan yangilik kasb etadi.

Shuningdek, muhofaza qilinadigan hududlarni boshqarishda mahalliy aholi ishtirokiga asoslangan barqaror boshqaruv mexanizmlarini qo'llash ekologik muhofaza samaradorligini oshirish omili sifatida ilmiy jihatdan isbotlandi. Tadqiqot natijalari muhofaza qilinadigan hududlar ekologiyasini rivojlantirish bo'yicha nazariy qarashlarni boyitadi hamda ekologik siyosat va amaliy boshqaruv jarayonlarida qo'llash uchun ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent, 2023.

- 2.O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 1992.
- 3.O'zbekiston Respublikasining "Alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2004.
- 4.Rahimov R.R. Muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar geografiyasi. — Toshkent: Fan, 2018.
- 5.To'xtayev B.T. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2019.
- 6.Dudley N. Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. — IUCN, 2018.
- 7.UNESCO. Man and the Biosphere Programme. — Paris, 2021

